

■ डॉ. प्रतिमा इंगोले (१९५३) :

सुप्रसिद्ध ग्रामीण कथाकार, कथाकथनकार, कवयित्री. ललित, विनोदी आणि बालसाहित्य असे विविध स्वरूपांचे लेखन. आईच्या वडिलांकडून बालपणीच वाचनाचे संस्कार. खेड्यातील वास्तव्यामुळे ग्रामीण वातावरणाचा व स्त्रीजीवनाचा सखोल परिचय. खेड्यातील दारिद्र्य, स्त्रीचे सर्व प्रकारे होणारे शोषण तसेच खेड्यातील माणुसकी यांचे लेखनातून विविध प्रकारे चित्रण. ‘हजारी बेलपान’, ‘अकसिदीचे दाने’, ‘सुगरनचा खोपा’, ‘जावयाचं पोर’ इत्यादी कथासंग्रहांमुळे ग्रामीण कथालेखिका म्हणून ख्याती. ‘भुलाई’ हा कवितासंग्रह, ‘बुढाई’ ही कादंबरी, काही सामाजिक लेख व बालवाङ्मय पुस्तकरूपात प्रकाशित. अस्सल वैदर्भी बोलीचा प्रभावी वापर हे त्यांच्या लेखनाचे खास वैशिष्ट्य. ‘अकसिदीचे दाने’ या कथासंग्रहास महाराष्ट्र राज्य साहित्य पुरस्कार, त्याशिवाय अनेक पुरस्कार प्राप्त.

स्वातंत्र्यानंतरच्या विकासाच्या वाटेवरील गावगाड्यासमोरचे प्रश्न, ते सोडवण्यातील अडचणी आणि ग्रामसुधारणेसाठी निष्ठापूर्वक झटणारे बापू गुरुजींसारखे समाजसेवक यासंबंधीचे वर्णन ‘गढी’ या वैदर्भी बोलीतील कथेत कशाप्रकारे आले आहे हे तुम्हांला अभ्यासता येणार आहे. बापू गुरुजी या प्रमुख पात्रासोबत ‘गढी’, ‘वाननदी’ आणि ‘वडाचे झाड’ यांच्या प्रतीकांतून गावातील बरी-वाईट स्थित्यंतरे कशाप्रकारे दर्शवली आहेत हेही अनुभवण्यासारखे आहे. कथेतील ग्रामीण वातावरण, प्रसंग, पात्रे इत्यादींचे वर्णन चित्रदर्शी शैलीत कसे केले आहे ते समजून घेतले तर कथेचे चांगल्याप्रकारे आकलन होऊ शकेल.

सातपुड्याच्या दुपट्यावर ते लहानुलं गाव वसेल व्हतं. गावभवंताल सातपुड्याची झालर व्हती. गावासेजून वाननदी झुममूय वायत व्हती. वायता वायता या गावात कायचीच वान नायी, असं ते सांगत व्हती. गावची जमीन कायीशार, लोन्यावानी मऊ. तिच्यातून दरसाल दान्याचा पूर ये. आन् वाननदी उर भरूभरू गावाचं कवतीक पाहे. या नदीच्या कराळी एक वडाचं झाळ फुटू पायत व्हतं. डोकस्याएवळं झालं व्हतं. त्याचा कव्वा कव्वा हिरवटपना गाववाल्याइले भुलवू पायत व्हता. पन उनाये-पावसाये झेलता झेलता तो गारद झाला व्हता. वाळा पळल्यानं पांढ्ढी पांढ्ढी गढी उघळी पळली व्हती.

आज त्या गावात धामधूम सुरू व्हती. भोंगा वाजत व्हता. जो तो आज आनंदात व्हता. काऊन का त्या गावाले ‘साजरं गाव’ म्हणून मान भेटला व्हता. आज ज्याच्या त्याच्या तोंडी हेच गोठ व्हती. वाननदी भरूभरू वायत व्हती. तिच्या कराळीवरला वड फुलू पायत व्हता.

बापू गुरुजी बयठकीतल्या त्याइच्या पलंगावर बसेल व्हते. आज त्याइले कारयकरमाचं आवतन व्हतं. याच कारयकरमात गाववाल्यांइनं त्याइचा सत्कार कऱ्याचं ठरोल व्हतं. पन बापू गुरुजीले त्याचं काइच वाटत नोतं; पन आज रावू रावू त्याइले झाल्या गोठी सतावत व्हत्या. उबा जलम त्याइनं गाववाल्याइची सेवा केली व्हती. त्याइच्यासाठी

रगत आटोलं व्हतं. आज मातर वाननदीवानी त्याइचा ऊर भरभरून येत व्हता. एकेकच गोठ त्याइले आठोत व्हती.

बापू गुरुजीच्या लानपनी गावात शायी नोती. त्यानं गाववाल्याइले तालुक्याले शिकाले जा लागे. बापू गुरुजी तसे गरीबच, घरी तेल हाये तं मीठ नायी; आन् मीठ हाये त चटनी नायी, हेच गत हाये. पाटलाचा गळीवरला वाळा पळाल्यानं ते बापू गुरुजीच्या शेजीच गळीखाली राहाले आले व्हते. पाटलाले पोटी सनतान नोतं, त्यानं ते बापू गुरुजीचा लाळ करत. त्याइनंच बापू गुरुजीच्या बापाले म्हनलं व्हतं, “परबतराव, पोटर हुशार दिसते. त्याले शायीत टाका.”

“पाटील, चटनीवर तेल सापळत नायी गरिबाले. आन् शायीचा खरचं कोन करील?”

“अरे! मी बसेल आहो ना? तुले काय वाटलं... मी कोळलंच म्हनतो!”

आन् बापू गुरुजी तालुक्याले गेले व्हते. त्याइच्यावाक्ती तेच फकत इतले शिकेल व्हते. पन शिकसन होताबरूबर त्याइले गावची ओढ लागली व्हती. त्याइच्या वरगातले त्याइचे सारे गळी दूर शयरात नवकरीले लागले व्हते. बापू गुरुजीले ते हासत व्हते.

“अरे, काय पळलं हाय या नसत्या गोठीत? म्हने, आपून शिकलो तं गावाले सुदराले पायजे. अरे, तू लाख

सुदरोशीन पन गाववाले तं सुदारले पायजाल ?”

“हे पाय, आपलं करतव्य आपून करावं. अरे, पोटासाठी त नासुकला हळ्याई पिंडाले झोम्बते. मंग आपुनई शिकल्या सवरल्यावर तेच करावं काय ?”

बापू गुरजीनं कोनाचंच आईकलं नाथी. त्याईनं हरेक परकारे गावात शाया उघळली आन् मासतर म्हनून काम पायनं सुरू केलं. तालुक्याले जानाऱ्या हरेकच पोराचं नाव पटावर दाखल हू लागलं. आन् गावच्या भाग्याचं एकेक सपन गुरजीच्या डोयात फुलू लागलं. वान नदीची त्याईले संगत व्हती. रोज त्याईले नदी हरूप देत व्हती. या नदीनंच लानपनी तिच्यात पोयता पोयताच त्याइले गावच्या कळवळ्याचं वान देल्लं व्हतं. आता तिच्या कराळीचा वळ मोठा झाला व्हता. त्याले पारंब्या फुटू पायत व्हत्या आन् गावातली गढी उनायापावसायाशी झुंजत व्हती. वावटयीत ठान मांडून उबी रायत व्हती.

आता देश सवतंतर झाला व्हता. जिकळे तिकळे आनंद व्हता. आता आपल्याले आपला इकास करा लागते, असे जो तो सांगत व्हता. बापू गुरजीई देश्याइषयीच्या पेरमानं भारून गेले व्हते.

त्याइच्या वरगातले गळी आता मोठ्ठे-मोठ्ठे सायेब झाले व्हते. कोनी कोनी पुढारी झाले व्हते. असाच त्याईचा एक पुढारी व्हयेल गळी गावात आला व्हता. तो गुरजीले विलेकशनात उबा राहाचा आगरव्ह करत व्हता. पन गुरजी आईकत नोते. ते म्हनत, “अरे, मानसानं पयले पानी पावावं आन् मंग पोवावं, पाखरानं पयले पख पारखावं आन् मंग उळावं. उगा मोठेपनाची हाव काय कामाची ? आन् हे बी तं आपल्या देशाचीच सेवा हाये. आपून त पक्क ठरोल हाये का आंदी लगीन शायीच !”

आन् खरंच जीव वतून ते शायीचा इकास करत व्हते. राती आन् दिवसा कई पा ते आपले शायीतच. त्याइची लकषुमीच तं त्याइची वाट पावू पावू थकून जाये. सेल्यासेवटी शायीतच त्याइले शिदोरी धाळून दे आन् आपून जियाले बसे. अशा रातदिसाच्या मेहनतीन चवथीलोग असनारी शाया आता सातवीलोग झाली व्हती. सारे मासतरई गुरजीबरूबर रातीबेराती शायीत दिसत व्हते. वान नदीले कदीमधी येनारा पूर आता पटावरल्या आकळ्याइले आला व्हता. नदीच्या कराळीवरल्या वडाले पारंब्या फुटल्या व्हत्या. गढी गावामंदी शाननं उबी व्हती.

गुरजीनं शायीत तालीमखाना बी सुरू केला व्हता. त्या जमान्यात, त्याच गावात इतलं लान असुनबी तालीमखाना व्हता. तसीई त्या गावच्या शायीतल्या पोट्याइची सर इलाकातल्या कोनच्याच शायीले येत नोती. भक्कमच ढाली, कप शायीन जीतून आनले व्हते. त्यानं चहुकळे त्याइची शाया गाजत व्हती.

गावातल्या उचापती मानसाइले हे पावोत नोतं. “मले पा आन् फुलं वहा” हे त्याइचं धोरन व्हतं. नाथी काई सादलं त निदान जयताळेपना कराले काय घोर आहे ? ‘खुटे गाळ खुटे उपळ’चे त्याइचे धंदे सुरू व्हते. गुरजीनं कायी केलं का, त्याले इरोध कराचाच, मंग ते गोठ कितीकई साजरी असेना. हेच त्याईनं ठरोल व्हतं.

पन हळ्याच्या सरपानं मानसं मरत नसतात. गुरजीलेई चांगल्या गुरजीचा मान भेटला आन् गुरजीच्या कस्टाचं सरकारनं चीज केलं. त्यावाक्ती सत्कारात भेटेल पयस्याचं त्याइनं गावात वाचनालय सुरू केलं. भवतालच्या खेळ्यापाळ्यातल्यांसाठी गावातच लानसक बोरडींग चालू केलं आन् सरकारच्या पयस्याचं चीज केलं. एक खळकूई त्याइनं सोतासाठी खरचला नाथी. उलट बोरडिंगाच्या दरसालच्या खरच्याचं वझं त्याइच्या आंगावर पळलं. पन गायीचे शिंगं गायीले भारी नसतातच.

बोरडिंगाच्या आठोनीबरूबरच गुरजीले आठोला संपत्या. साऱ्या लेकराईवर मायेची वाकय घालता घालता ते लेकरू जसं त्याइचंच झालं व्हतं. असाच हा संपत्या. बिनाबापाचं लेकरू. पन आता त्याले बाप भेटला व्हता. त्या दिसी तो रावू रावू गुरजीले म्हनत व्हता,

“गुरजी, आज तुमी जाऊ नोका ना आकोल्याले ? मंग गेले की दोन-चार रोज येतई नाथी.”

“अरे, आज शिकसन समितीची बयठक हाये. मले गेलंच पायजे.”

आन् त्याच रोजी हा संपत्या उब्या पटकीनं गेला व्हता. गावात डागतर नोताच मंग दवापानी कुटूटूल्लं ?

“संपत्या, तुले मी दवापानी नाथी दिवू शकलो रे”, असं म्हनत येताबरूबर गुरजी धायधाय लळले व्हते. त्यावाक्तीच त्याईनं या गावात दावखाना झालाच पायजे, याची खुनगाठ बांदली व्हती. आजई संपत्याच्या आठोनीनं त्याइच्या मनात गलबलून आलं व्हतं. डोयाच्या कराळीवर पान्याची धुवारी पसरली व्हती. संपत्यानंच पयलमसुट्ट्या

गावात आता सळक थिऊ घातली व्हती. पन लोकाइले वाटत व्हते, “अरे, आपल्याले कायले सळक पायजे? फालतूच गावची तितली जमीन पळीत पडते. पीक आपून कायले बुडू देवावं? आन् अथी कोनाले रोज गावा जा लागते? का तेच्यासाठी इतल्या मोठ्या जमिनीचा सत्यानाश करावं? फार झालं त एखाद्या डाव माळेगावलेच जाच काम पळते. आन् माळेगाव तं तसई एका दुकळीतच येते. मंग कायले आगीस पळावं?”

गावातल्या उचापत्याइच्या, उचापती कारवायानं येनारी सळक रूसली व्हती. लानगाव असूनबी हायस्कूल व्हनार व्हतं. पन गावातल्या लोकाईनच पायजे नाथी म्हनल्यावर ते दुसऱ्या गावाले भेटलं व्हतं. गावाले दावखाना भेटूनइ गावालेच तो पायजे नोता.

गुरजीचा चेयरा आता सदाच कावूरल्यावानी दिसत व्हता. त्याइचं मन तिळतिळ दुखत व्हतं. असे कसे हे लोकं? कोनी काहीही सांगते आन् त्यावर हे भरोसा ठेवतत. त्याईले आपलं भलं करनरा कोन हाये, आन् आपल्याले भळकोनारा कोन हाय, हेही कसं कयत नसीन? हे उचापती लोकई कसे उरफाटे? त्याइच्या सादेपनाचाई हे फायदा घेतेत. अस्थानं या लोकाईचं कसं व्हडनं? देशाच्या सवतंतरानई त्याइच्या पदरात काई पळनार नाथी? पन मंग आपून उबा जलम काय केलं? आपल्या पदरात काय पळलं? एकुनता एक पोरगा व्हता तोई गेला. पन जाऊ द्या. त्याचं काई नाथी पन या लोकाईचं कसं?

आझुनई गावचे तेच हाल व्हते. गावात पावसायात गाटापान्याचं येनं-जानं बंद व्हतं. गावातले लोक अचानक बिमार पळले तं डागतर भेटला नाथी म्हनून, दवापान्याबिगर जीव सोळत व्हते. सातवीच्या पुळे गावातले पोर शिकतच नोते. कारन त्याईले तालुक्याले जावा लागत व्हतं. गावातली गढी आता दर पावसायात खचत व्हती. आन् तसीई उनायात लोक इव्यानं खोदूखोदू सारोयाले तिची माती उकरून नेतच व्हते. आझुनई ते आपली झुजतच व्हती आन् वान नदी भरूभरू वायत व्हती. तिच्या कराळीवरल्या वडाच्या पारंब्या मातीत धसत व्हत्या. अन् दुसऱ्या खोळासारख्या दिसत व्हत्या.

गढी मातर उनीपुरी खचली व्हती. आन् वान नदी उनायात बारीक व्हत व्हती. तिच्या कराळीवरल्या वडाचेई उनायात पान झळत व्हते. आन् उदासपन गावात तरंगत व्हतं.

आता तं अजबच घळ्ळ व्हतं. वान नदीच्या पान्यानं आपलं पातरच बदललं व्हतं. गारपिटीत उनाया नसूनई कराळीवरल्या वडाचे पानं गवून पळले व्हते. गावातली गढी तं आता पुरीच खचली व्हती. गावातले पोरं आता तालुक्याले शिकाले जावू लागले व्हते. आझुनई गाटापान्याचं गाव इतर गावापासून तुटत व्हतं. आन् डागतरची तं गावात हमेशाचीच बोंब व्हती. आन् म्हनूनच गावात कायी सोय नाथी असं म्हनत नथी पिढी गाव सोळून शेयरात राहाले जात व्हती. गावात आता सोसायट्या आल्या व्हत्या. नथी पिढी आता करती झाली व्हती. झेड. पी. तं गावातला उमेदवार निवळून आला व्हता. त्यानंच गावाचा रिपोट वधर नेला व्हता. गावातलं दूध, गावातली भाजी, गावातले फय आता शेयरात जात व्हते. शयरातून भरभरू पयसा येत व्हता. पन मातर चटनीवरल्या तेलाले तो पुरता नोता. गावातल्या जमिनीतला दान्याचा पुरई आटला व्हता.

आज गावाले साजऱ्या गावाचा मान भेटला व्हता. गावातली गढी खचूखचू तिच्या जागी मोठ्ठं पांढ्ढ मयदान झालं व्हतं. आन् त्याच मयदानात आजचा कारयकरम व्हनार व्हता. नथी पिढी धाव धाव करत व्हती. भोंगा वाजत व्हता. वडाचं झाळई आता वायत चाल्लं व्हतं. आन् दर उनायात वाननदी कोळली पळत व्हती.

कारयकरमाची येळ झाली म्हनून भोंगा सांगत व्हता. पन बापू गुरजीचा जीव कासावीस झाला व्हता. गुरजीनं कुळतं आंगात घातलं. डोक्स्यावर टोपी घातली. आन् गळव्यातलं पानी गिलासात वतून ते घटघट पेले. त्याइले वाटलं, त्यानं तरी आपली कोळली घाटी वली हुईन. पन नाथी. जीव कासावीस व्हतच व्हता. घाटी कोळली पळतच व्हती.

हाताची घळी त्याइनं पाठीमागं कुळत्यावर घातली आन् ते तसेच निघाले दूर S S S S S वावरा कळे! त्याइले कारयकरमापासून दूर जायाचं व्हतं पन आता पायच लटलट कापत व्हते. जीवई घायबरल्यावानी करत व्हता आन् घाटीई कोळली पळत व्हती. पाऊल उचलत नोतं. उचललं का भोंड येत व्हती आन् डोयापुळे अंधारी पसरत व्हती.

(अकसिदीचे दाने)

(१) (अ) चौकटी पूर्ण करा.

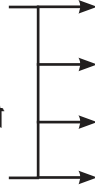
- (१) गावाचं भरभरून कौतुक पाहणारी-
- (२) लहानुलं गावाच्या भोवताल झालर असलेला पर्वत-
- (३) बापू गुरुजींना शाळेत पाठवण्याचा आग्रह करणारे-
- (४) गुरुजींच्या समाजकार्याविरुद्ध फळी तयार करणारे-

(आ) खालील व्यक्तींतील नातेसंबंध स्पष्ट करा.

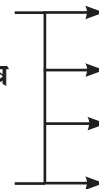
- (१) बापू गुरुजी आणि परबतराव-
- (२) बापू गुरुजी आणि संपती-
- (३) लक्ष्मी आणि बापू गुरुजी-
- (४) बापू गुरुजी आणि पाटील-

(२) कृती करा.

(१) गुरुजींनी गावात सुरू
केलेल्या विविध गोष्टी

(२) बापू गुरुजींची स्वभाव
वैशिष्ट्ये

(३) (अ) खालील शब्दसमूहांचा तुम्हांला समजलेला अर्थ लिहा.

- (१) दान्याचा पूर.
- (२) मानसानं पयले पानी पावावं आन् मंग पोवावं.
- (३) पाखरानं पयले पख पारखावं आन् मंग उळावं.
- (४) मले पा आन् फुलं वहा.

(आ) वैदर्भी बोलीत वापरलेल्या खालील वाक्प्रचारांचे अर्थ लक्षात घ्या. यासाठी तुमच्या बोलीत किंवा मराठीत वापरले जाणारे वाक्प्रचार लिहा.

- (१) मन तिळतिळ दुखने-
- (२) ठान मांडून उबी रायने-

(इ) खालील म्हणींचा अर्थ तुमच्या शब्दांत लिहा.

- (१) हळ्याच्या सरपानं मानसं मरत नसतात.
- (२) गायीचे शिंगं गायीले भारी नसतात.
- (३) चाल व्हयरे पोरा आन् वयरे ढोरा.

(४) कारणे लिहा.

- (अ) गावातला जो तो आनंदात होता, कारण...
- (आ) शिक्षण आटोपल्यावर बापूंना गावाची ओढ लागली, कारण...
- (इ) गाववाले गढी खचण्याची वाट पाहत होते, कारण...

(५) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) 'पाखरानं पयले पख पारखावं आन् मंग उळावं', असे बापू गुरुजी का म्हणत असतील ते स्पष्ट करा.
- (आ) बोर्डिंगमधला 'संपती' नावाचा मुलगा गेल्यानंतर बापू गुरुजींच्या भावना तुमच्या शब्दांत लिहा.
- (इ) गुरुजींचा मुलगा वारल्यानंतर बोर्डिंगातल्या मुलांच्या झालेल्या अवस्थेचे वर्णन करा.

(६) स्वमत.

- (अ) बोर्डिंगात शिकत असलेल्या व शिकून गेलेल्या विद्यार्थ्यांचे बापू गुरुजींबद्दल असलेले प्रेम तुमच्या शब्दांत लिहा.
- (आ) गावातल्या उचापती करणाऱ्या लोकांबद्दल तुमचे मत स्पष्ट करा.
- (इ) 'वान नदीले कदीमधी येनारा पूर आता पटावरल्या आकळ्याइले आला व्हता.' यातून तुम्हांला समजणारा अर्थ स्पष्ट करा.

(७) अभिव्यक्ती.

- (अ) 'गढी', 'वान नदी' आणि 'वटवृक्ष' या तीन प्रतीकांतून गावातील स्थित्यंताराचे दर्शन कशाप्रकारे घडवले आहे, ते प्रत्येकी एकेका उदाहरणाद्वारे स्पष्ट करा.
- (आ) पाठाच्या शीर्षकाची समर्पकता पटवून द्या.
- (इ) या कथेतील वैदर्भी बोलीचे तुम्हांला जाणवलेले वेगळेपण लिहा.

